بارودۆخی ژنان لە رۆژهەڵاتی کوردستان

ژن ئەو نیوە بێ دەنگەی کۆمەڵگا کە ٢/٣ ئەرك و کاری جیهانی لە ئەستۆیە و ١/١٠ داهاتی دنیایی دەست دەکەوێت و بە داخەوە ١/١٠٠ ماڵ و ملکی دنیا هی ئەوە و ماوەی ٦٠٠٠ ساڵە هەموو چەشنە زەحخت و ستەمێکی لێکراوە و بە هەموو شێوەیەك کەسایەتی و مافەکانی پێشێل کراوە. ژن بە درێژایی مێژوو لە ناو هەموو نەتەوە و قەومێك بەرزی و نزمی زۆری دیوە و بە داخەوە هیچ کات نەگیشتۆتە ئەو ئاستەی لە باری مرۆڤایەتی کە شایستەی ژن وەك مروڤێك بووە.

مەخابن دوای هەموو شۆڕشێك هەرچی ژن لە سەرکەوتنی ئەو شۆڕشە نەخشی گرینگی بووە، دەسکەوتی ئێجگار کەمی وەدەست کەوتووە. زۆربەی زۆری مەقامە کۆمەلایەتی و رامیاریەکان دراوە بە پیاو و دیسان ژن بە سەرێکی شۆڕەوە ناردراوەتەوە ماڵ و لە بیر کۆمەڵگای پیاوسالارانە چووەتەوە.

نموونەی ئەم شێوە لە ئەلجەزایر، ڤیەتنام، ئەفریقای رەش، ئەمریکای باشوور، ئێران و کوباش بە زۆری دەبینین.

کلتوری زاڵ بە سەر دنیادا کولتورێکی پیاوسالارانەیە وا بە دەست پیاو و لە روانگەی پەسندی پیاو دابین کراوە و ئەم کلتورە پڕە لە شەڕ و خوێن و ئاژاوە و هەر وەها مەرگی رۆح و کەسایەتی و مروڤایەتی ژن.

هەر بۆیە ژنانی ئیمڕۆی دنیا خوازیاری دابین کردنی کولتورێکی تازەن بۆ دنیا کە بە هاوبەشی هەر دوو رەگەزی ژن و پیاو دابین کرا بێ و چەمکی ئاشتی و عەشق و دادگەری لە روانگەیەکی نوێ باس کرێتەوە.

دیارە کەسایەتی هەر کۆمەڵگایەك لە رووی هەڵس و کەوتی ئەو کۆمەڵگا لەگەڵ ژن دا و کەسایەتی ژن لەو کۆمەڵگادا هەڵدەسەنگێنن. بێ گومان بەرگری کردن لە هاوبەشی ژن لە کاروباری کۆمەڵگا ئەبێتە هۆی دواکەوتنی ئەو کۆمەڵگا. بۆ ئەوەی ژن سەرچاوەی ژیانە و مرۆڤ لە ژن دەبێت و بە دەست ژن پەروەردە ئەبێ.

ژنی نەزان چۆن ئەتوانێ مرۆڤی زانا پێشکەشی کۆمەڵگا کات؟ دیارە لە بوارەکانی ژیان دا کەم و کورتیەکانی ئەم مرۆڤە خۆی دەر ئەخات و ئەبێتە هۆی ئازار بۆ ئەو جۆرە مرۆڤە و کۆمەڵگایەك کە تێیدا دەژی.

ئیمرۆ كە مەخابن میللەتی گەورەی كورد نزیك ٩٠ ساڵە بووەتە چوار پارچە و هەر پارچەیش بێ گومان لە ژێر ئاسەوارەكانی دەسەڵاتی زاڵ لە سەر ئەو پارچە دا بووە و بە جۆرێك جیاوازی و لە هەمان كات هاوبەشی لە كێشەكانی هەر پارچە بەرچاو دەكرێ. دیارە هەموو چەشنە زەختێك لە سەر ئەو كۆمەڵگایانە، كاتێ گەیشتووە بە ژن ئەسەری دەردی دوو پات بووە. بۆ ئەوەی ژن لەم كولتوورەدا دوو ئەوەندەی پیاو چەوساوەتەوە و بێ ماف كراوە، كە لە هۆكارەكەشی دا دەسەڵاتی خێڵ و ئایین بەشێكی زۆر گەورە و بەرچاوی هەیە.

دیارە لە پارچەی رۆژهەڵاتی كوردستان بارودۆخی ژنان ئەتوانێ ئەسەرێكی زۆری لە بارودۆخی كۆمەڵایەتی، رامیاری، ئابووری و كولتوری ئێران گرتبێ.

هەر بۆیە لەم وتارەدا چاوێك ئەخشێنین بە سەر برێك ئامار و ئەرقام كە لە لایەن سازمانی بەرنامەریزی و مودیریەتی پارێزگەی كوردستانی ئێران بە دەست هاتووە.

یەكەم، ژن و رامیاری:

هەر چەند كە لە هەموو شۆڕش و بزووتنەوەیەك ژنە كورد هاوشانی پیاوی كورد تێكۆشاوە، بەڵام ئەوەی ئیمرۆ لە ناو وڵات بەدی ئەكرێ ئەوەیە كە ژنی كوردی رۆژهەڵاتی كوردستان لە زۆربەی بوارە سیاسیەكان تێكۆشانێكی بەرچاووی نیە و چەشنە دابڕان و بێ مەیلی بە سیاسەت بەرچاو دەكەوێ. لەم پارچە ژنێ كە نوێنەری پارلەمان بێ نیمانە و هیچ ژنەكوردێك هیچ مەقامێكی سیاسی نیە. بەس چەند ژنێك توانیبێتیان ببنە نوێنەری شۆرای شار كە ئەویش ئەركی سیاسی نیە.

بەس ئامارەكان باسی ئەوە دەكەن كە ٧٠٪ لەو ژنانەی ماڤی دەنگدانیان بووە لە دەنگدانەكاندا بەشدار بوون و ٦٦/٧٪ لە و ژنانەش ئەڵێن خۆیان رایان لە سەر چۆنیەتی هەڵبژاردنەكە بووە.

ئەم ئامارە ئەتوانێ هی ئەسەری ریفۆرم خوازی چەند ساڵی دوایی بێ كە لە هەموو شوێنێكی ئێران بەرچاو دەكەوێت.

ئامارەكانیش دەڵێن ١/١٪ ژنان لە ئەنجوومەن و رێكخراوەكان بەشدارن كە ئەوانەش سیاسی نین.

ژن و یاسا:

دیاره لە وڵاتی ئێران یاسای ئایینی هەیە و بۆیە کە ژن خوێن و مافی نیوەی پیاوە. گەواهـ بوونی قبوڵ نیە، مەگەر ٢ ژن لە جیاتی یەك پیاو بتوانێ گەواهی بدات. میراتی ژن نیوەی پیاوە و زۆر جاریش بەشی ژن ١/٨ میراتی پیاوەکەیەتی.

مافی تەڵاق بە پیاوە و ژن مافی سەرپەرشتی منداڵی خۆی نیە، مەگەر کچ تا ٧ساڵ و کوڕ تا ٢ ساڵ. یاسای بەرگری لە دژایەتی سەبارەت بە ژن نیە. ژن مافی نیە بێتە سەرۆك کۆمار بۆ ئەوەی سەرۆك کۆمار ئەبێ پیاو بێ، حاکمی ژن لە ئێران نیە و...

ژن و خوێندەواری و باری ئابووری و کۆمەڵایەتی و تەندروستی:

لە پارێزگەی کوردستان لە رۆژهەڵاتی کوردستان واتە کوردستانی ئێران:

٥١/٧٪ خەڵك دانیشتووی شارەکانن

٤٨/٣٪ دانیشتووی دێهاتەکانن.

٤٣٪ خەڵك تەمەنیان ژێر ١٥ ساڵە

٥٣٪ تەمەنیان ١٥-٦٤ ساڵە

٤٪ لە ٦٥ ساڵ تەمەنیان بەرەوسەرە.

٧٥٪ ژنانی کوردستان تەمەنیان ژێر ٢٤ ساڵە.

دیارە کۆمەڵگای ئێمە کۆمەڵگایەکی گەنجە و پێویستی زۆری بە ئاسایش و کار و فێرکردن و تەندروستیە.

ئاستی زۆربوونی خەڵکی کۆمەڵگا لە ساڵەکانی

١٩٧٦-١٩٦٦	←	٢/٣٦٪
١٩٨٦-١٩٧٦	←	٣/٢٦٪
١٩٩٦-١٩٨٦	←	٢/٢٤٪
ئیمرۆ لە کوردستان بووەتە		١/١٪
لە ئێران		١/١٤٪

دیاره ئێستاکه دایك و باوکەکان حەز ناکەن منداڵی زۆریان بێت.

نیسبەتی تەڵاق بە زەواج ١١٪ بوو ماوەی ٥ ساڵ لەمەو بەر کە ئێستاکە بە ١٤٪ گەیشتووە و سەقز ئەمجار سنە لەم بووارە دا پلەی یەکەم و دووەمیان بووە.

لە پرسیارێك کە کراوە دەرکەوتووە کە ٨٦٪ کچانی شار لە هەڵبژاردنی مێرد ئیختیاریان بووە و ١٤٪ بە زۆر دراون بە شوو. لە دێهاتەکان ٦٩٪ لە کچەکان وتوویانە مافی هەڵبژادنی مێردیان بە ئیختاری خۆیان بووە.

٩٧٪ زەواجەکان لە تەمەنی ژێر ٢٠ ساڵ بووە کە ٥٠٪ لە تەمەنی ١٨-١٥ ساڵ بووە. هەرچی رادەی خوێندەواری ژن چووەتە سەر تەمەنی زەواجیش چووەتە سەر.

٧٩٪ ژنانی کوردستان کابانن. ٣٧٪ لە خەڵکی کۆمەڵگای کوردستان کۆمەڵی چالاکن (هێزی ئامادە بۆ دروست کردنی کاڵا و خزمەت).

لەم ٣٧٪ کۆمەڵی چالاکە بە داخەوە ٥/٨٪ ژنن.

٣٦/٨٪ ژنانی پارێزگەی کوردستان لە شارەکان بە بێ هیچ دەسکەوتێکی ئابووری بۆ بنەماڵەکەیان کار ئەکەن و ئەم چەشنە ژنانە لە دێهاتەکان ئەگەن بە ٦٤٪.

لەو خەڵکەی وا ئیش و کاریان هەیە ٨٩/١٪ پیاو و ١٠/٩٪ ژنن.

١٠٪ لەم خەڵکە ئیشی دەوڵەتییان هەیە (کارمەند)

ئاستی بێکاری ئەگاتە ٣٠٪ و بە داخەوە ١٣/٥٪ لەوانەی بە شوێن کاردا دەگەڕێن، کاریان دەست دەکەوێ. زۆر دەبینین کچانی گەنج تەمەنی ١٨-١٢ ساڵ لە دێهاتەکان دیانبەن بۆ کوورەخانەکانی قەزوین بۆ کرێکاری و لێدانی قالبی ئاجۆر. ئەم کچانە تووشی زۆربەی کێشەکان ئەبن و بە سەلامەت نایەنەوە.

تەمەنی کار بۆ ژنانی دێهات ٢٩-١٥ ساڵە و لە تەمەنی ١٩-١٥ ساڵ لە هەمووی زۆرترە. تەمەنی کار بۆ ژنانی شار ٤٤-٢٠ ساڵە.

هۆکاری ئەم جیاوازیە ئەتوانێ نەبوونی دەرفەتی خوێندن بۆ کچانی دێهات، کێشەی ئابووری بنەماڵەکانیان و زۆربوونی ئیشی ژیانی دێهات بێت کە لە دێهات تەمەنی کار بۆ ژنان دێنێتە خوار.

لە بواری دەسکەوتی ئابووری پارێزگەی کوردستان دوایین پارێزگەیە لە ئێران بەڵام لە باری باجی دەسکەوت (مالیات) سێیەم پارێزگەیە کە باجی دەسکەوت لە خەڵك بە باشی دەسەندرێ.

ڕێژەی مردنی منداڵی ژێر یەك ساڵ	٥٩/٧ لە هەزارە
ڕێژەی مردنی منداڵی کۆرپە	٦٣/٧ لە هەزارە
ڕێژەی مردنی دایکەکان دوای منداڵ بوون	٩٩/٤ لە سەد هەزارە
لەدایکبوون لە ماڵ	٪١٣
لە دایکبوون لە خەستەخانە	٪٨٧

لە بوواری خوێندەواری کوردستان ڕەقەمی ٪٥٧/٤ هەیە بۆ ژنانی کۆمەڵگا (٦ ساڵ بەرەو سەر) کە لە ناو ٢٦ پارێزگەی ئێران دا ئەبێتە پلەی ٢٥.

خوێندەواری ژنان لە ئێران ٪٧٤/٢

ژنانی ژێر ٢٠ ساڵ لە کوردستان ٪٩١ خوێندەوارن بەڵام ژنانی سەر ٦٠ ساڵ ٪٤ خوێندەوارن.

زۆر بەداخەوە خوێندنی ئاکادمیك بۆ ژنان ٪٣/٨ بووە.

ناو نووسین بۆ خوێندنی سەرەتایی ٪٨٤ بەڵام ئەگاتە خوێندنی ناوەندی ئەبێتە ٪٣٥/٩ واتە ٪٤٨ ئەم ڕەقەمە دەکەوێتە خوارەوە.

لە ئێران ناونووسین بۆ خوێندنی سەرەتایی ٪٩٤/٧ بەڵام بۆ ناوەندی ٪٥٨/٩ کە ٪٣٦ دێتە خوارەوە.

لە کوردستان بۆ هەر ١٠٠٠٠٠ کەس ٥٤٥ کچی خوێندکار هەیە.

لە ئێران بۆ هەر ١٠٠٠٠٠ کەس ١٥٨٢ کچی خوێندکار هەیە.

هیوا بە ژیان لە کوردستان ٦١/٦ ساڵە و لە ئێران ٦٩/٢ ساڵە کە ٨ ساڵ کەمتر لە ئێرانە.

دەگەینە دوایین پارامتر Human Development Index و Gender Development Index

HDI و GDI لە ڕووی

١- خوێندەواری

٢- توانای گەیشتن بە پێویستیەکانی ژیان بۆ ژیانێکی باش

٣- بوونی تەمەنی درێژ لەگەڵ تەندروستی

هەڵدەسەنگێنن.

بۆیه له ئاست خوێندواری به ساڵاچووان له کۆمـهڵگا (٢/٣) و ئاسـتی ناونووسـین بۆ هەموو چەشنه خوێندنێك (١/٣) توانای کڕین و هیوا بۆ ژیان کەڵك وەردەگیرێ.

ئەگەر HDI له ٠/٥ کەمتر بێ واته گەشەی مرۆڤایـەتی (HDI) لـه ئاسـتێکی نـزم دایـه و ٠/٧٩٩-٠/٥ واتـه گەشـەی مرۆڤایـەتی لـه ئاسـتێکی ناوەندییـه و لـه ٠/٨ بەرەو سەر واته پێشکەوتووە.

هیوا بۆ ژیان			
ناوچه	به گشتی	پیاو	ژن
شار	٦٢/٨	٦١/٨	٦٣/٨
دێهات	٥٨/٨	٥٧/٩	٥٩/٧
له پارێزگای کوردستان	٦١/٦	٦٠/٥	٦٢/٧
له ئێران	٦٩/٢	٦٨/٢	٧٠/٣

ئاستی خوێندەواری			
ناوچه	به گشتی	پیاو	ژن
شار	٦٥/٧٩	٧٦/٤	٥٥/٥٢
دێهات	٤٩/٥١	٦٢/٣٥	٣٦/٦٧
له پارێزگای کوردستان	٥٦/٩	٧٠/٢	٤٣/٢
له ئێران	٧٢/٩	٧٩/٧	٦٥/٩

ئاستی ناونووسین بۆ خوێندن له هەموو بوارەکان			
ناوچه	به گشتی	پیاو	ژن
شار	٧٠/٨	٧٧/٩	٦٣/٧
دێهات	٥٦/١٨	٧٠/٢٣	٤٢/١٣
له پارێزگای کوردستان	٦٨/٣	٧٦/٦	٥٩/٩
له ئێران	٧٥/٩	٧٨	٧٣/٧

www.kurdistannet.org

داهاتی ساڵانەی تاکەکەس	
ناوچە	بە ریالی ئێران
شار	٨١٩/٥ هەزار ریال
دێهات	٥٦٩/٥ هەزار ریال
لە پارێزگای کوردستان	١٣٨٩ هەزار ریال
لە ئێران	١٨٩٩ هەزار ریال

HDI	
ناوچە	
شار	٠/٥٥٥
دێهات	٠/٤٥٩
لە پارێزگای کوردستان	٠/٥٠
لە ئێران	٠/٧٩

نزم بوونی ئاستی HDI لە شار بە هۆی نزم بوونی داهاتە، بەڵام لە دێهات بە هۆی نزم بوونی داهات و خوێندەواری کەمترە (٦٠٪ نەخوێندەوار لە دێهات هەیە)

بەشی دەسکەوتی ئابووری		
ناوچە	پیاو	ژن
شار	٩٠/١٪	٩/٩٪
دێهات	٩٣/٢٥٪	٦/٧٥٪
لە پارێزگای کوردستان	٩٢/٥٪	٧/٥٪
لە ئێران	٩٠/٦٪	٩/٤٪

GDI	
ناوچه	
شار	٪٤٤
دێهات	٪٤٠
له پارێزگای کوردستان	٪٤٤٨
له ئێران	٪٥٨٥

دیاره بارودۆخی ژنان له هەر سێ بواری دەسکەوتی ئابووری، خوێندەواری و تەندروستی باش نیه.

جیاوازی HDI و GDI دەر دەخا بارودۆخی ژنان له پیاوان خراپتره. ئەوەش به هۆی کێشەکانی کلتوری و یاسایی و ئابووری و رامیاری و... وای لێ دی. دیسان دەر دەخا بەشداری ژنان له بواری رامیاری، کۆمەڵایەتی و ئابووری زۆر کەمه، وا دەبێ دەرفەتی زۆرتر به ژنان بدرێ و پێشکەوتنی ژنان له باری زانستی، رامیاری، کۆمەڵایەتی و ئابووری زۆر بکرێ.

ناوچه	ژنی نوێنەری پارلمان	ژنانی مودیر	ژنانی به خوێندنی باڵا (متخصص)	بەشی دەسکەوتی ئابووری ژنان
شار	٠	١٢	٣١/٧	٩/٩
دێهات	٠	١	٣	٦/٧٥
له پارێزگای کوردستان	٠	١٢/٨	٣٠/٢	٧/٥
له ئێران	٥/٢	١٢/٨	٣٢/٩	٩/٤

چی بەرگری ئـەكات لـە چاك بـوونی بـارودۆخی ژنـان؟ بـاوەڕ بـە خـۆ نـەبوون، بەرگری پیاوان لە ژنان، نەزانین لە یاسـا و مافـەكان، خوێنـدەواری كـەم، كـەم بـوونی سەرمایە و سامانی ئابووری، كلتوری پیاوسالارانە و بەرگری كلتـوری و ئـایینی لـە ژن و پەروەردە نەبوونی رامیاری و كۆمەڵایەتی ئەبێتە هۆكاری دواكەوتنی ژنان.

دیارە ئەبێ ئاسوودەیی و ئازادی لە بواری رامیاری و كۆمەڵایەتی و ئابووری پێك بێت، یاساكان بـۆ پشتیوانی لـە ژنـان بگـۆڕدرێ، ئاسـتی زانستی ژنـان بچێتە سـەر و بەشدار كردنی ژنان لە باری ئابووری، رامیاری، كۆمەڵایەتی ئاسایی بێت.

دژایەتی ژنان بـە هـەموو چەشـنێك و لـە هـەموو بوارێـك لاچـێ تـاكو كۆمـەڵگای ئێمە ببێت بە خاوەنی ژنانی ئازا و زانا و كۆمەڵگامان گەشە بستێنی و مرۆڤی ئـازا و زانا و ئازادی تێدا پەروەردە بێت.

دوكتۆر روئیا تلووعی